

MODERN BİLİME YÖNELİK POSTMODERN ELEŞTİRİLER VE ETİK DEĞERİ

Yrd. Doç. Dr. Hasan Aydın
OMÜ Eğitim Fakültesi

Özet:

Son yıllarda modern bilimin ontolojik ve epistemolojik temellerine ilişkin tartışmalarda, postmodern argümanların sık sık dillendirildiği ve bu argümanların iyice yaygınlaştırıldığı görülmektedir. Özellikle, görünüş-gerçeklik ayrımına bağlı olarak, gerçeği bilip bilemeyeceğimiz, gerçekliğe dil, kültür ve bilişi aşarak nesnel bir biçimde yaklaşım yaklaşamayacağımız, oluşturduğumuz kuramsal yapıları karşılaştırıp karşılaştıramayacağımız, eğer karşılaştıramazsak, bu durumda teorik kurgularımızın epistemolojik statüsünün ne olacağı, olgu-değer, bilgi-inanç ayrımının geçerli olup olmayacağı vb. sorular sık sık gündeme gelmekte ve bu sorular bağlamında modern bilim eleştiriye uğratılmaktadır. Hatta eleştirilerle yetinilmemekte, bu eleştirilerden yola çıkan yeni bilim anlayışları geliştirilmeye çalışılmaktadır. Kuşkusuz anılan sorunların felsefî bir düzlemde tartışılması, yeni olmadığı gibi, tartışılmasında bir sakınca da bulunmamaktadır. Ancak anılan sorunlar tartışılırken, postmodern eğilimli düşünürler, liberal bir temele dayandıklarını ve bilim yapma özgürlüğünün, bilimsel çoğulculuğun önünün açılmasını talep ettiklerini vurgulamalarına rağmen, yer yer felsefe ve bilim yapma etiğini zorlamakta, hatta liberal bir maskeyle niyetlerini örtmeye çalışmaktadırlar. Anılan sorunların tartışmasından yola çıkarak biz bu bildiriye, iki soruna eğilmeyi amaçlamaktayız. İlki, modern bilime yönelik postmodern eleştiriler nelerdir ve bu eleştirilerin ard alanında neler yatmaktadır? İkincisi ise, bunların felsefî ve etik değeri konusunda neler söylenebilir?

1. Giriş:

Bilim terimi, bilim tarihi yapıtlarında, ilk yerleşik uygarlığı kurdukları söylenen Sümerlilere değin geriye götürülmektedir. Bu açıdan bilim tarihi yapıtlarında Mısır ve Mezopotamya'da bilim, Eski Yunan'da bilim, Helenistik dönemde bilim, Romalılar'da bilim, Ortaçağ'da bilim gibi kavramsallaştırmalarla karşılaşıldığı gibi, modern bilim kavramsallaştırılmasıyla da karşılaşılmaktadır. Bu kavramsallaştırmalar yersiz değildir; zira diğer üst düzey kavramlar gibi bilim kavramı da tarihsel süreçte içeriksel bir dönüşüme uğramakta ve belli bir sosyo-kültürel bağlamda bilim yapma geleneğine bağlı olarak içeriksel açıdan farklılıklar göstermektedir. Söz gelimi, Mısır ve Mezopotamya'da bilim, empirik bilgi toplama aşamasında iken, Eski Yunan'da evreni açıklamaya dönük akılcı sistemlere yönelmiş, Orta çağda ise, Eski Yunan'da elde edilen birikimle dinler arasında uzlaştırma arayışı ön plana çıkmış, evrene Tanrı'nın göstergeleri gözüyle bakılmış, Rönesans sonrası ise seküler düzlemde, deney ve gözlem ile bunlarda elde edilen verilerin teorik düzleme taşınması ve teorilerden öndeyilerde bulunularak öndeyilerin sınanması şekline bürünmüştür. Bilim tarihi yapıtlarına bakılırsa burada üzerinde yoğunlaşacağımız modern bilim terimi, tarihsel açıdan 16. yüzyıla değin geriye gider. Nitekim bilim felsefesi ya da bilim tarihine ilişkin yapıtlara bakıldığında modern bilim deyişinin Batı'da Rönesans ile başlayıp 18. yüzyılda Aydınlanma çağıyla gelişen, 19. yüzyıl pozitivismi sayesinde yaygınlaşarak tüm dünyada etkisini hissettiren, 20. yüzyıla gelindiğinde anılan yüzyılın egemen felsefî akımı mantıkçı pozitivismle zirve noktasına ulaşan belli bir bilim

yapma geleneğini ifade etmek için kullanıldığı görülür.¹ Ortaçağın Tanrı odaklı bakış açısıyla, onunla diyalektik içerisinde, onun anti tezi olarak doğan ve belli bir çatışmadan sonra ayrıışan modern bilim anlayışı, 1960'lı yıllardan itibaren köklü eleştirilere uğramış²; bu eleştiriler ışığında, insanların evrene bakışında, buna bağlı olarak din, bilim, felsefe gibi etkinlikler arasındaki ilişkileri kavrayışında köklü değişimler meydana gelmiştir.³

Biz bu bildiriye, temel sorun olarak, postmodernistlerce seküler nitelikli modern bilime yöneltilen eleştirileri ele alarak⁴, bu eleştirilerin felsefi ve etik değerini tartışma konusu yapacağız. Kuşkusuz böylesi bir çaba, günümüz insanının düşünsel serüveninin yönünü, düşünsel akışın hangi tarafa yöneldiğini belirlemek açısından da oldukça önemlidir. Amacımıza ulaşmak için, öncelikle seküler nitelikli modern bilimin oluşumu ve temel dayanaklarını ele almak, ardından modern bilimin temel dayanaklarına yönelik postmodern temelde yapılanan eleştirilerin neler olduğunu analitik bir biçimde ortaya koymak ve eleştirilerin felsefi ve etik değerini ele almak gerekmektedir.

2. Modern Bilimin Doğuşu ve Kimi Nitelikleri

Tarihsel verilere bakılırsa seküler nitelikli modern bilim, ortaçağın Tanrı odaklı düşüncesiyle diyalektik içerisinde gelişmiştir. Modern bilimin diyalektik içerisinde olduğu ortaçağ düşüncesinde bilgi ve değerler, evrenin ve evrendeki varlık, nesne ve olayların yaratıcısı olarak görülen Tanrı'ya dayandırılmıştır. Bu paradigmaya göre Tanrı, insanlara kendisini peygamberler aracılığıyla açmakta, tanrısal bir temele oturan bilgi ve değerler kutsal kitaplarda varlık kazanmaktadır.⁵ Bu açıdan varlık nesne ve olaylar ile değerleri, kavramanın anahtarı, kutsal kitapları anlamak ve yorumlamaktan geçmektedir. Zira bilginin ve değerlerin doğruluğunun göstergesi kutsal kitaptır. Şöyle bir akıl yürütme temel alınmıştır: Tanrı saltık bilgi, irade ve kudret sahibidir. Evreni yaratan odur, dolayısıyla onu en iyi o bilmektedir. Biz insanlar ise bilgikuramsal (epistemolojik) yetenekler açısından sınırlı varlıklarız. Sınırlı varlığın, sınırsız olanın yaratısının ürünü olan evreni tam olarak kavraması olanaksızdır. Şu halde saltık doğruluğu, tanrısal bir temele dayanan a priori bilgiler ve kutsal kitaplarda aramak gerekir. Bu uslamamanın doğurduğu iki önemli sorun olmuştur: İlki, 'kutsal kitapları herkes anlayabilir mi' sorusu, ikincisi ise, 'kutsal kitaplarda yer almayan kimi konuların bilgisinin nasıl elde edileceğidir.' İlk soruya, Batı ortaçağında verilen yanıt, yorumu kiliseye, bir diğer deyişle seçkinlere özgü kılmaktır. İslam ortaçağında kilise örgütlenmesi türünden bir ruhban sınıfı kabul edilmemekle birlikte⁶, orada da insanlar, halk (avam) ve seçkin (has) olarak ikiye ayrılmış ve hakikati sınırlı da olsa bilenlerin seçkinler olduğu ileri sürülmüştür. Bu anlayış, özellikle Batı'da, din adamlarının ve onlardan beslenen feodal beylerin egemenliklerini perçinlemeleri için önemli bir araç sağlamıştır. İkinci sorun ise, Aristoteles'in tümdengelim ve kıyas yöntemiyle çözülmüştür. Tümdengelim hem dinde ortaya konan özlü hakikatin hem de a priori bilgilerin açıklanmasında, kıyas ise, benzerliklerden yola çıkarak kutsal metinlerde açıkça dile getirilmeyen hususlarda bilgi sahibi olmak için kullanılmıştır. Yine bu bağlamda, yeni hakikatlere ulaşmada, seçkinlere özgü kılınan tanrısal esine (iham) ayrıcalıklı bir yer verilmiştir. Aynı anlayışın, Batı ortaçağına paralel

¹ Modern bilimin oluşumu ve gelişimi için bkz. R. S. Westfall, Modern Bilimin Oluşumu, çev.: İ. H. Duru, Tübitak Yayınları, Ankara 1997, s. 1 vd.; Cemal Yıldırım, Bilim Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s. 78 vd.; Ramazan Ertürk, "Modern ve Postmodern Düşüncelerde Bilim", Felsefe Dünyası, sayı: 40, 2004/2, s. 65-66.

² Bkz. Hasan Aydın, "Postmodernizm, Dayandığı İlkeler ve Bilim Felsefesi", İnsancıl, sayı: 188, İstanbul 2006, s. 16-28.

³ Bkz. İbrahim Özdemir, "Postmodern Süreçte Din-Bilim İlişkisi", Köprü Dergisi, Kış 96, Sayı: 53,

<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=251>

⁴ Bu bildiriye tartışılan sorunların önemli bir kısmının "Postmodern Çağda İslam ve Bilim" adlı yapıtımızla (Bilim ver Gelecek Kitaplığı, İstanbul 2009), "Postmodernizm, Dayandığı İlkeler ve Bilim Felsefesi" (İnsancıl Dergisi, 2006) adlı makalemize dayandığımızı belirtmemiz gerekir.

⁵ Ortaçağda felsefi düşünce için bkz. Alain de Libera, Ortaçağ Felsefesi, çev.: A. Meral, Litera Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 15 vd.; ortaçağda bilimsel düşünce için bkz. A. Adnan Adıvar, Tarih Boyunca İlim ve Din, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s. 69-118. Cemal Yıldırım, Bilim Tarihi, s. 54-77;

⁶ İslam ortaçağında kilise teşkilatında olduğu gibi bir ruhban sınıfından söz etmek mümkün olmamasına karşın, onun işlevini gören alimler zümresinin olmadığı söylenemez. Özellikle fıkıhçı ve kelâmcıların, halk üzerindeki nüfuzları, hatta Gazzâlî örneğinde olduğu gibi kimilerinin siyaset üzerindeki yoğun etkileri, ciddi bir baskı ve denetim aracı işlevi görmüş gibidir. Kimi kelâmcı ve fıkıhçıların ve bu arada Gazzâlî'nin kimi grupları ya da düşünürleri dinsizlikle suçlamaları, bu bağlamda oldukça ilgiye değerdir. Bu türden bir suçlama, kilisenin aforozları kadar etkili olmasalar da, genel kanının dışına çıkan pek çok düşünürün başını belaya sokmuş, hatta kimilerinin sindirilmesine ve öldürülmesine neden olmuştur.

olarak İslam ortaçağında da egemen olduğu gözlenir.⁷ Kuşkusuz ortaçağda, dinsel paradigmayı zorlayan ve hatta onu örtük bir biçimde eleştiren düşünürler de çıkmıştır; ancak bunların belli bir başarılarından söz etmek olası değildir; çünkü genel hava dinseldir.⁸

İşte modern bilim, Batı'da, söz konusu ettiğimiz düşünceyle diyalektik içerisinde ortaya çıkmıştır. Özellikle Doğu İslam dünyasından yapılan çevirilerle belli bir gelişme gösteren Rönesans'ın⁹ sonlarından itibaren diyalektik oldukça ateşlenmiş, Galile, Buruno, Kepler, Newton gibi düşünürlerin elinde, düşünce dinsel egemenliğinden arındırılmaya çalışılmıştır. Bu arındırma işleminde en temel dayanak, dinle bilimi ayırma ve bu ayırma olanak sağlayan yöntembilimsel bulgular ortaya koymak olmuştur. Her şeyden önce yöntembilimsel tartışmalarla bilimin seküler bir etkinlik olduğu gösterilmek istenmiştir. Bacon'dan itibaren modern bilimin en temel yöntemi olarak karşımıza çıkan tümevarım, bilimin sekülerleştirilmesinde önemli bir işlev yüklenmiştir.¹⁰ Çünkü skolastik düşüncenin kullandığı tümdengelim, Tanrı'nın insan doğasına yerleştiği düşünülen a priori bilgilerden ve kutsal metinlerdeki ana öncüllerden sonuç çıkarmaya dayanmaktaydı. Bu yönüyle tümdengelim temel öncüllerde var olanın ötesinde yeni bir bilgi vermek yerine, öncüllerdeki bilgilerin tikel durumlara uyarlanmasında işlevseldi. Bu yüzden tümdengelim döngüsel (totolojik) bir karaktere sahip olduğu, temel öncüllerde yer alanı aşan yeni bilgiler vermediği ileri sürülmüş ve bu özelliğinden dolayı güçlü eleştirilere uğramıştır. Oysa tümevarım, gözlem ve deney yapmaya, diğer bir deyişle bilim insanların yüzlerini a priori ve tanrısal olana değil, nesnel dünyasına, deneysel olana döndürmesi için zemin hazırlamıştır. Modern bilimin, tümevarımsal yapısı ve deney odaklılığı, onun ortaya koyduğu bilgilerin genel geçerliliğini sağlamak için yeterli midir? Zira kilisenin ortaya koyduğu bilgilerin gerisinde Tanrı'nın saltık bilgi ve kudretinin yattığı ileri sürülmekte ve bu yüzden o, gücünü ve otoritesini Tanrı'dan almaktaydı. Sofistler ile Pyrrhon, Timon, Sextus Empiricus gibi kuşkucu geleneğe bağlı düşünürler arasında, deneyim ve gözlemlerdeki yanılığın durumlarına dikkatlerin çekildiği¹¹ ve duyu yanılgılarının gündelik yaşamda sık sık meydana gelmesi yüzünden her insan tarafından bilindiği düşünülürse, deneysel temelde elde edilen bilginin doğruluğundan nasıl emin olacağız? İşte bu soru, modern bilimi temellendirmeye çalışan filozofların, en temel sorunlarından birisi olmuştur. Bacon'ın idoller kuramıyla irdelediği¹² ve Descartes'in kendisinden kuşku duyulamayacak bir bilginin olup olmadığını sorduğunda karşısına çıkan¹³ anılan soruna, gelişen süreç içerisinde, genel olarak, "ussallık" ve "nesnellik kavramına" gönderme yapılarak yanıt verilmiştir. Ussallık duyu verilerini düzenlemede ve yanlışları ayıklamada, gözlem ve deney sonuçlarını genelleştirmede bir araç rolü üstlenmişken, nesnellik anılan sonuçları tahkik etme sürecinde işlevsel bir rol yüklenmiştir. Ancak modern bilimde esas olan nesnellik içeriği, bununla sınırlı değildir. Modern bilimde kullanıldığı biçimiyle nesnellik bakıldığında, ona en az üç temel anlamın yüklendiği görülür: İlki, nesneye bağlılık anlamına gelmektedir ve bu anlamıyla bilimde metafizik düşüncelerin elenmesini amaçlamaktadır. Bu açıdan o, bilgiyle inanç kavramını, diğer bir deyişle bilimle metafiziği ayırmaya ve bilimin konu alanını nesnel dünyasıyla sınırlamaya dönüktür. Kuşkusuz bu bakış açısı dini, deneysel olarak bilinebilir alanın dışına itmektedir. İkincisi, duyguların, öznel düşüncelerin, inançların, ön yargıların ve özlemsel düşüncülerin bilimsel araştırma sürecinde ötelenmesi anlamına gelmektedir ve araştırıcının, araştırma sürecine, bir diğer deyişle, deney ve gözlem sürecine öznel kabullerini, inanç ve beklentilerini yansıtmasına engel olmayı amaçlamakta ve bilimin özlemsel

⁷ İslam dünyasında bilim anlayışıyla ilgili bkz. Hasan Aydın, İslam Düşünce Geleneğinde Din, Felsefe ve Bilim, Naturel Yayınları, Ankara 2005, s. 157-190.

⁸ Aynı duruma, nadir olmakla birlikte hem Hıristiyan ortaçağında hem de İslam ortaçağında karşılaşmak olasıdır. Krş. J. F. Haris, Against Relativism: A Philosophical Defence of Method, Open Court Publishing Company, LaSalle 1993, s. 19 vd.; J. Le Goff, Ortaçağda Entelektüeller, çev.: M. A. Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994, s. 7 vd.; Hasan Aydın, İslam Düşünce Geleneğinde Din, Felsefe ve Bilim, s. 146-150.

⁹ Bkz. Hasan Aydın, "İslam, Rönesans ve Aydınlanma (İslam Dünyasındaki Akıl Tutulması Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme)", Bilim ve Ütopya Dergisi, sayı: 157, İstanbul 2007, s. 11-23.

¹⁰ Bkz. Ömer Demir, Bilim Felsefesi, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 25-27.

¹¹ Bkz. Alan Musgrave, Sağduyu, Bilim ve Kuşkuculuk (Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş), çev.: P. Uzun, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997, s. 50-68; Ahmet Cevizci, Felsefe, Sentez Yayıncılık, Bursa 2007, s. 70-73.

¹² Bkz. Francis Bacon, The New Organon or True Directions Concerning the Interpretation of Nature, 1620, http://www.constitution.org/bacon/nov_org.txt

¹³ Bkz. Descartes, Felsefenin İlkeleri, çev. M. Akın, Say Yayınları, İstanbul 1995, s. 51 vd. Benzer bir sorgulama İslam dünyasında Descartes'ten önce yapılmıştır. Neredeyse Gazzâlî'nin sorgulaması Descartes'te aynen yinelenmektedir. Tek fark, Descartes'in sonunda varlığından kuşku duyulmayan ben'e (özneye), Gazzâlî'nin ise Tanrı'ya ya da tanrısal esinde ulaşmasıdır. Bkz. Gazzâlî, el-Munkiz min ed-Dalal, Hakikat Yayınları, İstanbul 1984, s. 4 vd.

düşünüş, dinsel sistemler ve ideolojiler tarafından çarpıtılmasını engellemeye çalışmaktadır. Üçüncüsü ise, akılcılığa vurgu anlamına gelmekte ve insan olarak zaaflarımızı görmemize ve bu zaafları elimine edip, ön yargısız çalışmalarla deneysel temelli aklın egemenliğinde evrensel nitelikli bilgiler elde etmemiz anlamını içermektedir. Bir diğer deyişle, nesneye uygun bilgiler elde etmeyi ereklemektedir. Bu açıdan nesnellik, hem dinle bilimi, bilimle ideolojileri ayırmada, dinin ve ideolojilerin bilimin alanına müdahalesini engellemede, hem de sınanabilirlik anlayışıyla aklın ve deneyin ön plana çıkarılıp pekiştirilmesinde önemli bir işlev yüklenmiştir. Yani bilimin seküler bir zemine oturtulmasında ve bilimsel bilginin geçerliliğinin sağlanmasında, onun genel kabulün onayına sunulmasında araç rolü görmüştür. Bu işlev, anılan yolla elde edilen bilgilerin tek doğru bilgi olduğu ve bu bilginin evrensel geçerliliğe sahip bulunduğu düşüncesini pekiştirmiştir. Zira nesnellik, bilimin kavramlarının her zaman ve her yerde evrensel olarak uygulanabilir olmasını da içermektedir.¹⁴ Bu, bir anlamda hakikatin tekliği ve onu elde etmenin biricik yolunun, bilimsel yöntemi kullanan bilim olduğu anlamına gelmektedir. Ancak burada nesnellüğün ve ondan destek alan deneyimin ve sınanabilirliğin işlevselleştirilmesi için belli bir mekanik evren kurgusu gerekmektedir. Çünkü ortaçağdaki gibi evren, tanrısal iradenin sürekli müdahale ettiği ve her an ya da din adamlarınca sık sık belirttikleri gibi mucizeler bağlamında değişebilir bir evren olacaksa, nesnellüğün, deneyimin ve sınanabilirliğin işlemesi olası değildir. Bu açıdan bakıldığında modern bilimin evren imgesi mekaniktir ve bu evren, deneyimleri sınamaya, hatta genellemelerden ve oluşturulmuş teorilerden tümdengelsel çıkarımla geleceğe ilişkin öndeyilerde bulunmaya oldukça elverişlidir. Mekanik işleyen evrene ilişkin elde edilen nesnel bilgiler birikimli olarak ilerleyerek, sistematik bilimsel bilgileri oluştururlar. Doğan Özlem, kabaca özetlemeye çalıştığımız modern bilim anlayışının temel dayanaklarını şu biçimde özetlemektedir:

“1-Gerçeklik, tüm heterojen görünümüne rağmen homojendir, o bir kozmostur; onun akla uygun bir yapısı vardır; bilimin görevi gerçekliğin bu akılsal yapısını denetimli gözlem ve denetimli deney yoluyla ortaya çıkarmak, onlara ilişkin evrensel doğa yasalarını bularak ortaya koymaktır.

2-Gerçeklik hiyerarşiktir, onun aşağıdan yukarıya doğru yükselen düzenli bir yapısı vardır.

3-Gerçeklik mekaniktir, doğadaki her şey bir makine düzeni içerisinde işler.

4-Gelecek ve gidişat bellidir; çünkü doğaya hakim olan yasalar, gelecekte de geçerli olacağından, olacak olanı şimdiden saptamak mümkündür ve bu husus, bilimin öndeyilerde bulunma ve önceden bilme imkanına sahip olması anlamına gelir.

5-Gerçeklikteki değişim niceliksel ve birikimseldir; bu demektir ki, gerçekliğin mekanik düzeni evrensel bir dille, matematiğin diliyle ifade edilebilir.

6-Bilim nesnelidir; özne olarak gözlemci, nesne karşısında nötrdür ve nesneden kesinlikle ayrı durur; özne ile nesne arasında kesin bir mesafe vardır ve özne nesnenin karşısına her türlü moral, dinsel, ahlaksal, siyasi, ideolojik kabullerden arınmış olarak çıkabilir.

7-Bilimin elde ettiği sonuçlar, evrensel ve zorunludur; çünkü tam bir nesnellikle, deneysel ve matematiksel yoldan elde edilmiştir”¹⁵

Modern bilimin, seküler bir düzlemde tümevarım, nesnellik, deney, sistematik gözlem, sınanabilirlik ve mekanik evren kurgusu, birikimli ilerleme gibi temel hareket noktalarına dayanarak elde ettiği başarılar, modern bilimin doğuşunda etkili olan burjuva sınıfının elini güçlendirmiş, bilimin bulguları, Bacon’ın ‘bilgi güçtür’ deyişinde ifadesini bulan anlayışı pratiğe geçirmiştir. Bu güç, kısa sürede, teknik buluşlar¹⁶ ve onların sonucu olan coğrafi keşiflerle feodal sistemlerin yıkılmasına, yeni bir toplumsal yapının oluşmasına neden olmuş, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi’yle birlikte insanlığı bambaşka bir uygarlıkla yüz yüze getirmiştir. Bu uygarlık, biricik bilgi örneği olarak seküler bilimi gören, her şeye bilimsel bir yaklaşımla bakmanın gerekliliğini savunan, hatta 19. yüzyıla gelindiğinde, doğa bilimin metodolojisini sosyal bilimlere uygulayarak, sosyal bilimlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda toplumu yeniden düzenlemeyi hedefleyen bir uygarlıktır. 18-19. yüzyıllardaki toplumsal devrimlerde bu düşüncenin izlerini açıkça görmek olasıdır. Öte yandan S. Simon’un fiziko-teolojisi, Auguste Comte’un pozitivist felsefesi, bu anlayışın yalın örneklerini sunar.¹⁷ Aynı anlayışın

¹⁴ Bkz. Ted Benton-Ian Craib, Sosyal Bilim Felsefesi (Toplumsal Düşüncenin temelleri), çeviren: Ümit Tatlıcan-Berivan Binay, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 179.

¹⁵ Doğan Özlem, “Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler”, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek. Metis Yayınları, İstanbul 2001, s. 56-57.

¹⁶ Bilim sayesinde yayınlaşan keşif ve buluşlar için bkz. D. J. Boorstin, Keşif ve Buluşlar, çev.: F. Filber, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, s. 146 vd.

¹⁷ Bkz. Şafak Ural, Pozitivist Felsefe (Bilimde ve Felsefede Doğrulama), Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s. 21 vd.

izlerini, farklı bir zemine dayanmakla birlikte, bilimi temele oturtan Karl Marks'ın düşüncesinde de bulmak olasıdır.¹⁸ İster birikerek isterse diyalektik bir şekilde olsun, ilerlemeyi temel olan bu düşünceler, tarihsel bir zeminde, teolojik aşamadan metafiziğe, oradan da bilime ulaşıldığını, her aşamanın kendine özgü bir toplumsal yapısının bulunduğunu, bu açıdan bilime dayalı bir toplumsal yapının kurulmasının zorunluluğunu ima etmişlerdir. Bilimin her şeyi anlama ve açıklamada tek araç olduğunu ileri süren bu düşünce biçimi, mantıkçı pozitivistlerin elinde o denli ileriye götürülmüştür ki, analitik ve sentetik önermeye indirgenemeyen her önermenin anlamsız olduğu savının ileri sürülmesine neden olmuştur. Bu sav, ne analitik ne de sentetik önermelere indirgenebilen, sanatsal, dinsel, ahlaksal ve aynı zamanda felsefi söylemlerin anlamsız olduğu gibi bir sonuç doğurmuştur.¹⁹

3. Modern Bilim Sanık Sandalyesinde: Modern Bilime Yönelik Postmodern Eleştiriler ve Değeri

1960'lı yıllardan itibaren pozitivist ve mantıkçı pozitivist anlayışların eleştirisiyle yeni bir aşamaya girildiği görülmektedir. Bu aşamanın ortaya çıkışında, kimi olayların etkili olduğu görülmektedir. Bunların en önemlisi, 20. yüzyılın ilk on yıllarında modern fizikte köklü dönüşümlerin yaşanması, Newton'un mutlak zaman ve mekan anlayışının yerine, Einstein'ın zaman ve mekanı görecelileştiren rölativite kuramının, Newton mekaniğinin yerine ise, atom altı parçacıklara odaklanan M. Planck'ın kuantum mekaniğinin temele oturması, Heisenberg'in kuarkların aynı anda hem hızının hem de konumunun belirlenemeyeceğini ileri süren belirsizlik ilkesi²⁰ önemli bir işlev görmüştür.²¹ Fizik biliminde yaşanan anılan gelişmelere (kimileri bu gelişmeleri fizikte yaşanan bir tür bunalım olarak görmektedir) ek olarak, modern bilim ve teknolojinin ortaya çıkardığı istenmeyen olumsuz sonuçlarının, özellikle çevre kirliliğinin, yine sömürgeciliğin ve silahlanmanın sonucu olan iki büyük Dünya savaşının tartışmaya açılması; özellikle Hint ve Çin'in kapıları aralanınca, Doğu düşüncesi ve mistisizmiyle karşılaşılması sonucu, Batı kökenli modern bilimden en azından kimi unsurlarıyla ayrılan ve mistisizme olanak veren bilim anlayışlarının varlığının gözlemlenmesi; Marksizm'in ekonomik öngörülerinin gerçekleşmemesi yüzünden, kimi Marksistlerin Marks'ın yapıtlarını farklı bir perspektifte okumaya çalışmaları ve modern bilimin tarihsel olarak ortaya çıkışı ve bugünkü kullanış biçimi açısından toplumsal çelişkilerden ve bu çelişkilerin kurumsal üretiminden bağımsız olmadığını vurgulayan eleştirel ya da radikal teorilerin ileri sürülmesi; din adamlarının geçmişten beri modern bilimin seküler temeline yönelttiği eleştiriler ve modernizmin bir sonucu olan feminist hareketlerin, erkek egemenliğine duydukları tepki ile bu tepkiyi modern bilimle ilişkilendirmeleri,²² modern bilimin eleştirel bir düzlemde ele alınmasını hızlandırmıştır. Tüm bunlara yeşiller hareketinin ve barış yanlılarının eleştirel söylemlerini de dahil etmek gerekmektedir. Anılan nedenlerden beslenen ve bu nedenlerin bilim felsefesi alanında sonuçlarının neler olabileceğini göstermeye yönelen tartışmalarda, modern bilimin masaya yatırıldığı, özellikle feministlerin, anti-bilimci akımların, din adamlarının, postmodernistlerin ve pozitivist eleştirmeyi odağa alan kimi felsefecilerin yeni bir bilim imgesi ortaya koymaya yöneldiklerini söylemek olasıdır.²³ Kuşkusuz bu sürecin ortaya çıkmasında, klasik liberalizmin revize edilme gereği ve bunun sonucu olarak oluşan neoliberal politik süreçlerin de güçlü bir rolü olmuştur. Özellikle aydınlanmayla ulus devletler inşa eden burjuvanın, hammadde kaynakları yüzünden yaptığı iki büyük dünya savaşı sonrası, yeni bir aşamaya gelmiş, bu aşamada, savaşı bir biçimde sermayenin yer değiştirmesini ve yayılmasını sağlayan neoliberal politikalar ve toplumsal yapılanmalar geliştirilmiştir.²⁴

¹⁸ Bkz. Bertrand Russel, *Batı Felsefe Tarihi (Yeni Çağ)*, cilt: 3, çev.: M. Sencer, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1970, s. 300 vd.

¹⁹ Bkz. Şafak Ural, *Pozitivist Felsefe*, s. 17 vd.

²⁰ Bkz. M. Planck, *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*, çev.: Y. Önder, Spartaküs Yayınları, İstanbul 1996, s. 105.

²¹ Bkz. Hasan Aydın, "Postmodernizm, Dayandığı İlkeler ve Bilim Felsefesi", *İnsancıl Dergisi*, İstanbul 2006, s. 16-28.

²² Krş. Ömer Demir, *Bilim Felsefesi*, s. 96 vd.

²³ Bu gelişmeler için bkz. Ömer Demir, *Bilim Felsefesi*, s. 29-107.

²⁴ Bkz. Hasan Aydın, "Bilim (Evrilim)-Din (Yaratılış) Çatışması Üzerine Kimi Düşünceler", *Bilim ve Gelecek Dergisi*, sayı: 39, İstanbul 2007, s. 20-25.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz koşullardan beslenen felsefi gelenek içerisinde, bu süreçte, varlığı algıya indirgeyen Berkeley'in²⁵, nedensellik tartışmasına bağlı olarak tümevarımın ve tümevarımsal bir temele dayanan doğa yasalarının temellendirilemezliğini ileri süren David Hume'un²⁶, bilginin oluşumundaki işlevlerine dikkatleri çeken Kant'ın²⁷, tüm insansal bilginin öznel bir perspektifin ürünü olduğunu söyleyen ve Apollon-Dianyosus benzetmesine baş vurarak modern bilimin nesnellığe vurgusuyla duyguları öldürdüğünü söyleyen F. W. Nietzsche'nin²⁸, bilimin birliği ilkesini eleştiren ve kültürün bilginin oluşumundaki işlevine dikkatleri çeken Dilthey'in²⁹, tümevarımın temellendirilemezliğine dayanarak, bilimi deneme yanılma yöntemine indirgeyip pozitivist doğrulama ilkesinin karşısına yanlıslamacılığı yerleştiren ve bilgiyi eleştiriyi açık savlar toplamı olarak niteleyen Karl Popper'in³⁰, bilimin birikerek değil, devrimlerle, paradigmal dönüşümler aracılığıyla ilerlediğini ve paradigmalara eş ölçülemezliğini ileri süren Thomas S. Kuhn'un³¹, dil oyunları kuramıyla Wittgenstein'in³², bilimin nesnellik savıyla geçmişte dinin üstlendiği totaliter işlevi yüklediği ve diğer bilgi iddialarını anti demokratik tutumla yok ettiği ve eş ölçülemezlik ilkesi gereği tüm kuramsal yapıların eşit ölçüde geçerli olduğunu ileri süren Feyerabend'in³³, kuram yüklü gözlem savıyla, nesnel gözlemlerin olamayacağını savunan Pierre Duhem ve N. R. Hanson'un³⁴ ve Descartes'tan beri Batı felsefesine egemen olan özne-nesne ikilemini yadsıyan, eylemselliği ön plana çıkarıp, doğrunun yararlı olanda olduğunu söyleyen John Dewey'in³⁵, zihnin ve dilin gerçekliği yansıtan bir ayna olmadığı ve uygunluğa dayalı doğruluk kuramının geçersiz olduğunu göstermeye yönelik pragmatist eğilimli Rorty'nin³⁶ vb. düşünürlerin düşüncelerinin etkin bir biçimde kullanıldığı gözlenir. Bu düşünürlerce filizlendirilen ya da bu düşünürlerin modern bilime yönelttiği eleştirilerden beslenen yeni anlayış, önce Kıta Avrupası'nda, ardından Amerika ve Anglo Sakson dünyada iyiden iyiye yaygınlaşmış ve belli çevrelerce kabullenilmiştir. Bu anlayışın yaygınlaşmasında postmodernizm hareketi önemli işlevler yüklenmiştir.

20. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra gittikçe yükselen, anılan yüzyılın ikinci yarsından itibaren zirveye ulaşan modern bilime yönelik eleştirileri karşılaştırmalı bir bağlamda görmek aydınlatıcı olabilir.³⁷ Böylesi bir karşılaştırma, analitik ve eleştirel sonuçlara ulaşmak açısından da işlevseldir. Çünkü tezin anti tezini, bütüncül bir biçimde görmeye olanak sağlamaktadır.

Modern Bilimin Dayanakları

Postmodern Eleştiriler

²⁵ Bkz. G. Berkeley, *Tree Dialogues Between Hylas and Philonous*, The Open Court Publishing Company, LaSalle 1958, s. 1 vd.

²⁶ Bkz. Hasan Aydın, "Gazzalî ve David Hume'da Nedensellik Kuramı (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", *OMÜİF Dergisi*, sayı: 16, Samsun 2003, s. 325-348.

²⁷ Bkz. Hasan Aydın, *Felsefi Temelleri Işığında Yapılandırmacılık*, Nobel Yayınları, Ankara 2007, s. 26.

²⁸ Bkz. Hasan Aydın, *Felsefi Temelleri Işığında Yapılandırmacılık*, s. 23-24.

²⁹ Bkz. W. Dilthey, "Tinsel Bilimlere Giriş", *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi içinde*, çev.: Doğan Özlem, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s. 99 vd..

³⁰ Bkz. K. R. Popper, "Bilim Felsefesi: Kişisel Bir Bildiri", çev.: Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi içinde*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, s. 186-189.

³¹ Bkz. T. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev.: N. Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 46 vd.

³² Bkz. Ö. N. Soykan, *Felsefe ve Dil (Wittgenstein Üzerine Bir Araştırma)*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1995, s. 87 vd.

³³ Bkz. Paul Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, çev.: A. Kardam, Sıyrıntı yayınları, İstanbul 1991, s. 15 vd.

³⁴ Bkz. Sedat Yazıcı, *Felsefeye Giriş*, Alfa Yayınları, İstanbul 1999, s. 74-77.

³⁵ Bkz. John Dewey, *Democracy and Education*, Macmillan Company, 1916, kısım: 25. <http://www.ilt.columbia.edu/publications/dewey.html>

³⁶ Krş. R. Rorty, *Felsefe ve Doğanın Aynası*, çev.: F. Günsoy, Paradigma Yayınları, İstanbul 2006, s. 1vd..

³⁷ Bu karşılaştırma tablosunu oluştururken, D. McCallum'un *The Death of Truth* adlı yapıtından belli ölçülerde yararlandığımızı belirtmemiz gerekir. Tabloları karşılaştırmak için bkz. <http://www.xenos.org/classes/papers/pomosci.htm>

<p>Gerçeklik: Bilimin araştırma konusu, insanın dışında, orada duran, keşfedilmeyi bekleyen nesnel gerçekliktir. Bilimin incelediği nesnel gerçeklik, öznel olan bireyin iç dünyasından bütünüyle ayrıdır. Dolayısıyla, dışsal-içsel, nesnel-öznel ayrımı söz konusudur.</p>	<p>Bireyden, kültürden ve dilden bağımsız bir gerçeklikten söz edilemez. Gerçeklik, aynı sosyal ortam içinde bulunan bireylerin kendi dünya algılarını tanımlamak için oluşturduğu zihinsel anlamlardan ibarettir. Bu yüzden bireylerin zihinsel yapıları, toplumsal nitelikli kültür ve dilin dışında orada duran, keşfedilmeyi bekleyen nesnel bir gerçeklikten söz edilemez. Dışsal-içsel, nesnel-öznel gibi ayrımlar geçersizdir. Her şey özne, kültür ve dil temelinde yapılır.</p>
<p>Bilgi: Gerçekliğe ilişkin bilgi neseldir. Öznel inançların, beklentilerin, yerel-kültürel değerlerin onda yeri yoktur. Çünkü bilgi ve değer farklı şeylerdir. Bu bilgi, nesnel gerçekliğin, sağın yöntemlerle araştırılması ile elde edilir ve dış dünyanın bilişe yansımalarının bir ürünüdür. Olağan dilin dışına çıkan, sağın, sınanabilir, matematikselleştirilebilen bir dille ifade edilir.</p>	<p>Bilişin, dilin ve kültürün dışında var olan, bireyden ve toplumdaki bağımsız bir bilgiden söz edilemez. Bilgi, duruma özgüdür, bağlamsaldır ve bireysel ve toplumsal anlamların bir tür dışı vurumudur. Bireylerin, belli bir bilişsel yapı ve kültür içinde nesnel etkileşimleri sonucu oluşur. Bu yüzden onun oluşumunda, kullanılan dil, sosyal etkileşim ve bireysel anlamların yaşamsallığını değerlendirme önemli bir işlev yüklenir.</p>
<p>Doğruluk: Deneyisel süreçlerle elde edilir ve bireyden bağımsızdır; bu yüzden sınanabilir. Sınanabilir olana ilişkin olan nesnel doğruluk, doğal olarak tektir ve evrenseldir. Bu açıdan doğruluğun ölçütü, nesneye uygunluktur. Nesnesine uygun bilgi, doğru bilgidir.</p>	<p>Doğruluk özde, bireysel ve toplumsal bir temele dayanır. Bu açıdan onun özünü, bireyin kendi anlamlarıyla diğer bireylerin anlamlarının çelişmemesi, yani özneler arası oluşur. Doğruluğa yönelik uygunluk kuramı doğru değildir; çünkü bireyin zihni nesnel gerçekliği olduğu gibi yansıtan bir ayna değildir. İnsanla gerçeklik arasında, zihin, kültür ve dil gibi öğeler girdiği için doğruluk tek olamaz; ona çoklu bir bakış açısıyla yaklaşmak gerekir. Yaşamsallığa bağlı doğruluk, diğerlerinin anlamlarına karşı bireyin kendi anlamlarını sınamasını gerektirir.</p>
<p>Nesnellik: Bilim insanları, nesnel gözlemcilerdir; bu yüzden onlar, doğa üzerinde doğrudan ya da dolaylı gözlem veya kontrol edilmiş deneylerle evrene özgü dışsal yasaları saptamaya çalışırlar.</p>	<p>Gözlem, ne anlama geldiğini dışı vuramaz; kuramsız gözlem kördür. Çünkü tüm gözlemler kuram yüküldür. Zira gözlemler, zihin, belli kişilerin ya da grupların eğilimleri, inançları aracılığıyla yorumlanır ve onların deneyimleri tarafından güdümlenir. Aynı zamanda, kültür ve dil tarafından biçimlendirilen zihinlerce tartışılır ve şeylerin gerçek doğası, anılan nedenlerden dolayı gözlemlerle fiilen bilinemez. Kısacası, yalın ve nesnel gözlem yoktur.</p>
<p>Bilimsel İlerleme: Bilimin ereği, evrene ilişkin nesnel doğruları araştırmaktır. Bunu görmezden gelen, nesnel gerçekliği ve doğruluğu yadsıyan kişi, kendi değer yargılarını, inançlarını ve beklentilerini ortaya koyuyor demektir. Bilim, nesnel verilerin birikimiyle ilerler.</p>	<p>Bilim aslında, nesnel doğruları elde edemez; sadece sosyal güçlere karşılık olarak içeriden ya da dışarıdan bilimsel topluluğun kendi doğrularına ulaşmalarına olanak sağlar. Bilim, başat ideolojilerin hizmetindedir. Bilimsel bilgide meydana gelen periyodik değişimler, bilim insanlarının bir kısmının etkisiyle irrasyonel bir şekilde, devrimlerle gerçekleşir, sistematik araştırmalarla değil.</p>
<p>Bilimsel Ussallık ve Yöntem: Bilim, ussal bir etkinliktir. Bu, bilim</p>	<p>Bilimin ussal bir etkinlik olup olmadığı tartışmalıdır; çünkü ussal olma, nesnel dünyanın nesnel olarak</p>

<p>insanlarının kullandığı tümevarımsal ve tündengelsel çıkarımda açıkça ortaya çıkar. Bilimsel bir araştırma yapılırken,</p> <ul style="list-style-type: none"> -problem ya da sorunun çerçevesi belirlenir, -soruna yönelik hipotezler geliştirilir, -hipotezlerin mantıksal sonuçları belirlenir, -hipotezler sınırlanır. -hipotezlere ilişkin gözlemler ve deneyler yapılır ve yorumlanır, -yanlış olan hipotezler ayıklanır. <p>Bu şekilde işleyen, bilimsel yöntem bir ve tektir.</p>	<p>algılanmasını ön koşul olarak varsayar. Oysa nesnel dünyası, zihin, dil ve kültür aracılığıyla kavranmaktadır. Bu yüzden kimi kültürlerde, Avrupalıların evren sözcüğünü kullandıkları anlamda nesnel şeyler ve nedenler söz konusu değildir. Farklı kültürlerde nesnel dünyasına uygulanan mantık, dilsel yapıların farklılaşması yüzünden değişmektedir. Anılan nedenlerden dolayı tek bir bilimsel yöntemden söz edilemez; yöntemsel çoğulculuk ve buna bağlı olarak bilimsel çoğulculuk egemendir.</p>
<p>Hipotezlerin Sınanması: Hipotez, bir soruna yönelik olası bir açıklamadır. İleri sürülen bir hipotez, yanlış çıkmasını olası kılan koşullar altında test edilebilir. Ayrıca değerli olan hipotez deneyimlerin ötesine yönelik bir öndevide bulunmalıdır.</p>	<p>Bilim insanları, hipotez oluştururken nesnelliğini kaybeder, imgelem gücüne, beklentilerine, inançlarına dayanır. Bu yüzden kimi durumlarda bilim insanı, fiilen var olan anlayışla çelişen verileri görmeyi yadsır. Bir diğer deyişle seçici davranır.</p>
<p>Verileri İşleme: Bilim insanı, verileri kendi hipotezini doğrulayan olgu ve olaylardan seçerek, taraflı ve seçmeci davranmaz. Onlar, kendi hipotezlerinin gerçekten kabul edilen şeylerle örtüşüp örtüşmediğini keşfetmeye çalışırlar.</p>	<p>Hipotezler basit bir biçimde ham veriden doğmazlar. Aksine onlar, gözlemcinin zihninin ürünüdürler ve verileri düzenlerken onun tarafından ona yüklenir. Bilim insanı, hangi bilginin yararlı hangisinin yararlı olmadığına aksi halde nasıl karar verir?</p>
<p>Temel Varsayımlar: Bilimin temel varsayımlar, yani hareket noktaları, bilimsel yöntemce kanıtlanabilir olmasalar da, mantıksal bir çıkış yolu olarak kabul edilmelidirler. Bilim insanı bunları yadsıyarak kendi öznel ön kabulleriyle hareket edemez.</p>	<p>Modern bilim açık bir biçimde, herkesçe doğru kabul edilemez; çünkü pek çok birey ve kültür onu yadsır. Modern bilimde temele alınan hareket noktalarının seçilmesi kendi başına özeldir ve Batılı perspektifi yansıtır. Bu yüzden farklı kültürler ve farklı bilim insanları, farklı hareket noktaları seçebilir. Bu yöntemsel çoğulculuğun olmazsa olmaz koşuludur.</p>
<p>Bilimin Sonuçları: Bilim, insanın dış dünya üzerindeki egemenliğini artırmalı, doğayı denetim altına alarak insan yararına sunmalı ve dönüştürmelidir. O, bütün insanların yararına kullanılmalıdır.</p>	<p>Modern bilim, doğaya zarar vermiş, ekolojik dengeyi bozmuş, yarardan çok zarar getirmiş, silahlanma yarışında ve savaşlarda önemli bir rol üstlenmiştir. Öte yandan, kapitalizme hizmet etmiş, tüketim kültürünü tetiklemiştir.</p>
<p>Bilimin Seküler Temeli: Bilim, seküler bir etkinliktir, maddeyi ve maddî süreçleri temel alır. Mistik ve metafizik unsurları işin içine karıştırmaz. Ancak sınanabilir olan önermeler ya da sınanabilir önermelerin türetilmediği kuramsal yapılar bilimseldir.</p>	<p>Modern bilim, dini, nesnel dünyasının dışına itmiş, materyalizmin yaygınlaşmasına hizmet etmiştir. Ruhsal olayları bile maddî süreçlere indirgemıştır. Bugün yaşanan ahlaksal yozlaşmaların gerisinde, bilimin pompaladığı materyalist dünya görüşü yatmaktadır.</p>

Kuantum Fiziği:

Kuantum fiziği atom altı parçacıkların hareketlerini anlama konusunda yararlı bir model sunmuştur. Bununla birlikte bu alanda araştırmalar ve tartışmalar hala devam etmektedir; bu yüzden kesin bir şey söylemek, nihai bir yargıda bulunmak olanaksızdır.

Kuantum fiziği, evrene ilişkin Doğu mistik dünya görüşünün doğruluğunu kanıtlamakta ve evrenin içsel bağlantısının akıl-ötesi ve ruhsal olduğunu göstermektedir.

Karşılaştırma tablosunun da gösterdiği gibi, eleştirilerin odak noktası, modern bilimin gerçeklik, bilgi ve doğruluk anlayışına yönelmekte, özellikle modern bilimin nesnellik ve evrensellik savı güçlü eleştirilere uğramaktadır. Bu yüzden bu eleştirel savları bir parça açmak gerekmektedir.

a-) Nesnel Gerçeklik Yoktur.

Postmodernist düşünörlere göre, nesnel gerçeklik, bize göröndüğünden, algıladığımızdan daha karmaşık bir yapıya sahiptir. O nesnel olarak bize verilmiş, düşöncelerimizin yansıttığı şekliyle, orada, bizim dışımızda duran bir varlığa sahip değildir. Biz gerçekliği, gereksinimlerimiz, ilgilerimiz, önyargılarımız ve kültörel geleneklerimiz doğrultusunda biçimlendiririz. Çünkü onlarca gerçeklik, “bizim tarafımızdan oluşturulur, bize verilmiş değildir.”³⁸ Gerçekliğe ilişkin bilgi de, dış dünya hakkındaki düşöncelerimizle dış dünyaya ilişkin deneyimlerimizin etkileşimiyle oluşur. Onlarca, oluşturulmuş varsayımlarımız, kavramlarımız ve toplumsal formlarımız deneyimlerimize katılır ve onu belirler. Bu durumda, tüm deneyimlerimiz, dilsel yapıların ve kavramlarımızın etkisi altındadır ve biz gördüğümüz nesnelere kültörel-dilsel bir gözlükle görürüz.³⁹ Bu etki tümüyle denetlenemez; bu yüzden modern bilimin de gösterdiği gibi gerçeklik bizi, düşöncelerimizi değiştirmeye zorlayarak sürekli olarak şaşırtır.⁴⁰ Bu açıdan, postmodernistlerce, kültürden, dilsel yapıdan ve öznenen tümüyle bağımsız nesnel bir gerçeklik düşünölemez. Çünkü ne kültür ne dil ne de öznenen zihni nesnelere olduğu gibi yansıtan bir aynadır. Aslında postmodernist düşünörlerde karşılaştığımız bu görüş, Kant’a değin geriye gitmektedir ve onun anlığın ve görünün kategorilerinin algımızı etkilediği düşöncesine vurgu yapmaktadır. Kant’ın bakış açısı, özellikle insan bilimleri alanında güçlü bir yankı yapmış, tarihselci ekol içerisinde W. Dilthey ve H. P. Rickman gibi düşünörlerde belli ölçülerde savunuculuğu yapılmıştır.⁴¹ Ancak Kant’ın kategorileri evrensel niteliklidir⁴²; oysa postmodernistler, bunu, kültörel ve hatta kimileri sofist Protagoras’ın “insan her şeyin ölçüsüdür; her bir şey bana nasıl görünüyorsa benim için böyledir, sana nasıl görünüyorsa senin için de öyle”⁴³ görüşünü anımsatırcasına bireyin kültörel koşullu öznel deneyimlerine indirgerler.

b-) Bilgi Dış Dünya İle Karşılaştırılmaz.

Postmodernistlerce gerçeklik göreceli ve hatta kimilerine göre öznel olduğu için, kültürden, dilsel yapıdan ve öznenen bağımsız bir dış dünyanın varlığını savunan ve zihinde oluşan imgenin dış dünya ile karşılaştırılarak doğru olup olamayacağını belirlenebileceğini ileri süren modern deneyci felsefenin dayandığı uygunluk kuramı da doğru değildir. Çünkü bilgimiz gerçekle örtüşen onu olduğu gibi yansıtan bir ayna gibi düşünölemez. O sadece, beklentilerimiz, önyargılarımız ve sahip olduğumuz dil ve kavramların koşullandırdığı deneyimlerimizi ve kültürümüzü yansıtır.⁴⁴ Nitekim, postmodernizmi pragmatizmle birleştiren ve “gerçek keşfedilmez, yaratılır”⁴⁵ diyen Rorty şöyle demektedir:

³⁸ Bkz. Linda Hutcheon, *The Politics of Postmodernism*, Routledge, London: 1989, s. 2.

³⁹ E.T. Gendlin, *Thinking Beyond Patterns: Body, Language, and Situations*, in *The Presence of Feeling in Thoughts*, ed. B. Ouden and M. Moen, Peter Lang, New York 1991, s. 29.

⁴⁰ Northrop Frye, *The Great Code*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1983, s. 217 vd..

⁴¹ Bkz. H. P. Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, çeviren: Mehmet Dağ, Etüt Yayınları, Samsun 200, s. 13 vd..

⁴² Bkz. Clive Beck, *Postmodernism, Pedagogy, and Philosophy of Education*, http://www.ed.uiuc.edu/EPS/PES-Yearbook/93_docs/BECK.HTM

⁴³ Bkz. W. Kranz, *Antik Felsefe (Metinler ve Açıklamalar)*, çeviren: S. Y. Baydur, Sosyal Yayınları, İstanbul 1994, s. 194.

⁴⁴ Bkz. Michel Foucault, *The History of Sexuality*, Random House/Vintage, New York 1990, s. 11-13.

⁴⁵ Richard Rorty, *The Dangers of Over-Philosophication — Reply to Arcilla and Nicholson*, *Educational Theory* 40, no. 1, 1990, s. 43.

“Gerçekliğe ilişkin önermeler, gerçekliğe karşılık geldiği, ona uygun olduğu için doğru değildir; bu yüzden bir önermenin ne tür bir gerçekliğe karşılık geldiği ya da bu önermeyi neyin doğru yaptığı konusunda merakla kapılmaya hiç gerek yoktur.”⁴⁶

Postmodernist düşünürlerin, uygunluk kuramına karşı çıkmaları nedensiz değildir; zira onlarca, Richard Tarnas’ın da işaret ettiği gibi, “zihin, dış dünyanın ve onun düzeninin edilgin bir yansıtıcısı değildir; o, algılama ve bilme sürecinde aktif ve yaratıcıdır; gerçeklik, bir bakıma zihin tarafından basitçe algılanmaz, oluşturulur; bu oluşan gerçekler çok çeşitlidir ve hiç birisi diğerinden üstün değildir. Bundan dolayı doğrunun ve gerçekliğin doğası radikal bir biçimde belirsizdir.”⁴⁷ Kuşkusuz Tarnas’ın dillendirdiği belirsizlik, Heisenberg’den beri fizikte gündeme gelen belirsizlik anlayışının⁴⁸ postmodernizme yansımalarının bir ürünüdür. Postmodernistlerin anılan savları, kuşkusuz içinde önemli gerçekler barındırmaktadır; zira, kültürel koşullanmışlığın, dilsel yapıların, inanç ve beklentilerin, sahip olduğumuz kavram ve düşüncelerin dış dünyayı algılama sürecinde etkin olduğu ve bizi çoğu kez yanılttığı gerçeği yadsınamaz. Bacon’ın ‘idolleri’⁴⁹, aslında bu konuya oldukça erken dönemlerde dikkatlerimizi çekmiş; aynı anlayış, Edgar Morin’de ‘bilmenin körlükleri’⁵⁰ olarak nitelendirilmiştir. Bu açıdan postmodernistlerin anılan savı, gerçeklik imgemizi sürekli eleştiri süzgecinden geçirmemiz, gerçekliği anlamak için kullandığımız araçları ve kavramlarımızı sürekli geliştirmeye çalışmamız gereğine işaret etmesi açısından oldukça uyarıcıdır. Ancak insanlığın düşünsel açıdan ilerlemesi, kendi önyargılarını, kavramlarını ve kültürünü eleştiri süzgecinden geçirmesi, kavramlarını, önyargılarını ve kültürünü nesnel gerçekliğe ‘uygunluk, tutarlılık, yararlılık’ gibi kimi ölçütlerle karşılaştırması sonucu gerçekleşmiştir. Bu yüzden postmodernistlerin, nesnel gerçekliğe ilişkin bilgiyi yapıntıya indirgeyip, bu yapıntının dış dünya ile karşılaştırılmasını olanaksız hale getirerek, onun gerçekle örtüşüp örtüşmediğinin bilinmeyeceğini ileri sürmeleri, aslında insanoğlunun tarihsel evriminde gerçekliğe ilişkin bilgisindeki gelişimini yadsımaktadır. Eğer durum postmodernistlerin iddia ettiği gibi olsaydı, insanlığın sihirsel düşünüşten dinsel düşünüşe, oradan da bilimsel düşünüşe uzanması söz konusu olamazdı. Kuşkusuz insanoğlunun evreni, kendisini ve toplumu anlama ve açıklama sürecinde sihirsel ve dinsel düşünüşü terk etmesi, önyargılarını, kavramlarını ve kültürünü gerçeklikle örtüşüp örtüşmediğini denetleyerek sorgulamasının bir ürünüdür. Yine postmodernistlerin yaptığı gibi gerçekliğin ve doğruluğun, toplum idrakine dayalı olduğu, bir diğer deyişle, insanların gerçek olarak kabul ettiği, hatta gerçek olarak tasavvur ettiği her şeyin, ait oldukları topluma bağımlı olduğunu ileri sürmeleri, bizi mantıksal açıdan birbiriyle çelişik bir dizi gerçekliklerle karşı karşıya bırakmaktadır. Çünkü, gerek tarihte gerekse günümüzde gözlemlediğimiz kadarıyla farklı gerçeklik imgelerine sahip toplumlar bulunmaktadır. Bu durum, hiç kuşkusuz, her toplumun gerçekliği inşasının farklı olduğu ve pek çok gerçeklik imgesinin bulunduğunu kabul etmek anlamına gelmektedir. Daha ileriye giderek, söz gelimi Amerika’da gözlemediği gibi, modern bir toplumda, akupunktur, büyü, satanizm, astroloji, din, bilim gibi gerçekliğe farklı yaklaşan, farklı yöntemler ve kavramlar benimseyen etkinliklerin bir arada bulunabileceğini ve her birinin gerçeklik imgesinin farklılık içerdiğini söyleyebiliriz. Bu koşulda, Postmodernizm, doğruyu doğru olamayandan ayıran bir ölçüt tanımadığı için, her anlayışın eşit düzeyde doğru olduğunu ve serbest olarak yaşaması gerektiğini, savunacaktır. Nitekim bu anlayışın izlerini Paul Feyerabend’de bulmak olasıdır. Nitekim o şöyle demektedir:

“Bir demokraside her vatandaşın okuma, yazma, aklına gelen her konuda propaganda yapma hakkı vardır. Hastalandığında nasıl arzuluyorsa öyle, eğer üfürükçülüğe inanıyorsa üfürükçüler tarafından, yok eğer bilime daha çok güveniyorsa bilimsel doktorlar tarafından tedavi edilme hakkı vardır.”⁵¹

Hakikatin ve doğruluğun görecelileştirilmesi ve çoğulculuk adına çoklu hakikatin onaylanması ve buna izin verilmesi, felsefi açıdan açısından da önemli sorunlara yol açabilecek niteliktedir. Zira astroloji, akupunktur, parapsikoloji, bilim, din vb. olguların yan yana ve yaygın olduğu bir toplumsal

⁴⁶ Richard Rorty, *Consequences of Pragmatism*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1982, s. 16.

⁴⁷ Richard Tarnas, *The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas that have Shaped our Worldview*, Ballantine, New York 1991, s. 396-397.

⁴⁸ Bkz. Max Planck, *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*, çeviren: Yılmaz Önder, Spartaküs Yayınları, İstanbul 1996, s. 105.

⁴⁹ Francis Bacon, *The New Organon Or True Directions Concerning The Interpretation Of Nature*, 1620, http://www.constitution.org/bacon/nov_org.txt

⁵⁰ Bkz. Edgar Morin, *Geleceğin Eğitimi için Gerekli Yedi Bilgi*, çeviren: İonna Kuçuradi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 1 vdd..

⁵¹ Bkz. Paul Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, çeviren: Ahmet Kardan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1991, s.107-108.

ortamda, hepsinin hakikatin bir ifadesi olduğunun belirtilmesi ve bunlara eşit düzeyde geçerlilik hakkı tanınması, özde bilimi yok etmek ve bilimle bilim olmayana ayırıcı bir ölçüt bırakmamak demektir. Bu durumda, hastalandığında bir insanı büyücüye ya da Türkiye’de hala yaygın olduğu gibi üfürükçü bir hocaya, akupunkturcuya ya da doktora gitmekte serbest bırakmak ve buna olanak tanımak, insanların hayatıyla dalga geçmek ve kendi tercihleriyle ölüme göndermek anlamına gelmektedir. Bu açıdan postmodernizmin göreceliliği, aslında nesnel bilgiyi yok saydığı gibi, mümkün olduğu kadar nesnel verilere dayanan bilimi de yok saymaktadır ve kendi söylemiyle paradoks içermektedir. Ayrıca tüm bilgisel etkinliği temelsiz sözler yığımına indirgelediği için, felsefe yapma etiğini de sıkıntıya sokmaktadır.

c-) Nesnellik Yoktur.

Bilgisel etkinlikte kültürün, zihnin ve dilsel yapıların işlevinin, nesnel gerçekliği örseleyecek kadar ileri bir aşamaya götürülmesi postmodernistleri, zorunlu olarak, nesnellik düşüncesini reddetmeye itmiştir. Her bilgi, bireylerin kültürel koşullu deneyimlerine, önyargılarına, beklentilerine ve kavramlarına dayanıyor, belli bir kültürün ürünü olarak görülüyorsa, modernizmin iddia ettiği gibi, nesnellikten söz etmek olanaksız olacaktır. Nitekim katı bir nesnellik anlayışını savunmaları yüzünden pozitivizmi eleştiren postmodernistlerce nesnellik, akademik çevrelerde güç ya da iktidar için kullanılan bir maske⁵², aynı zamanda beyaz erkek olmanın getirdiği imtiyazların son kalesidir.⁵³ Bu açıdan bilim de nesnel bir tutamağı olmayan bir ideolojidir.⁵⁴ Nitekim Erickson, nesnellik konusuna postmodern bakış açısını şöyle ifadelendirir:

“Bilginin nesnelliliği reddedilmiştir. Bilen kişi, ya içinde bulunulan durumun özellikleri ile ya da baskın bir şekilde kullanılan kuramlar tarafından koşullanmıştır; bu yüzden bilgi, nötr bir şekilde keşfedilmez.”⁵⁵

Postmodernistlerce, insanların dünyaya tarafsızca yaklaşması, onu betimlemesi, anlaması, anlamlandırması ve açıklaması mümkün değildir. Onların iddiasına göre gerçekliği nasıl göreceğimizi, kaçınılması imkânsız olan içsel ön yargılarımız belirlemektedir; bu yüzden nesnellik ulaşılması olanaksız bir hayaldir. Michel Foucault nesnellik aleyhinde şunları dile getirir:

“Gerçek, güçten bağımsız ya da güçten yoksun değildir... Her toplumun gerçek için kendine has bir rejimi, gerçek için genel politikası vardır. Bu da o toplumun sahip olduğu, kabul ettiği ve doğru olarak fonksiyon yüklediği ifade tipleridir. Bir kişinin doğru ve yanlış ifadeleri birbirinden ayırt etmesi için kullandığı, her şeyin bir onay sürecine maruz kaldığı mekanizmalar ve durumlardır. Gerçeğin elde edilmesi sırasında uyumun sağlandığı teknikler ve prosedürlerdir. Neyin doğru olduğunu söyleme görevini üstlenmiş kişilerin statüsüdür.”⁵⁶

d-) Bilgi ve Değer Ayrımı Yapılamaz.

Nesnelliliği yadırsan postmodernistlere göre, modernist düşünürlerde dile gelen bilgi ve değer ayrımı da geçerli bir ayrım değildir; zira, gerçeğin algılanması kültürel koşulludur, dile bağlıdır ve tüm bunlar değer içermektedir. Ayrıca M. Foucault’ın da dediği gibi, bilgi denilen şey aslında, egemen güçlerin kendi değerlerini diğerlerine empoze etmesinden başka bir şey değildir.⁵⁷ Bilgi ve değer ayrımını yadsıyan Rorty ise şöyle demektedir:

“Gerçeğin ne olması gerektiği ile ne olduğu arasında epistemolojik farklılık; gerçekler ile değerler arasında metafiziksel ayrılık; ahlâk ile bilim arasında yöntembilimsel bir ayrılık bulunmamaktadır.”⁵⁸

Postmodernistlerin, nesnellik karşıtı söylemleri ve bilgiyle değer ayrımını yadsımaları, aslında onların modernite geleneğinde Descartes’tan beri yaygın olan dualizme (ikicilik) duydukları bir tepkiyi dile getirmektedir. Bu dualizm, her şeyi sınıflamış ve karşıtıyla tanımlamıştır. Onlarca, bilgi-bilgi olmayan, sanat-sanat olmayan, doğru-yanlış, nesnel-öznel, güzel-çirkin, tin-madde, gelişmiş-gelişmemiş gibi ayrımlar, gerçekliği olmayan ayrımlardır ve bizim elimizde, doğruyu-yanlıştan,

⁵² Bkz. Genevieve Lloyd, Erkek Akıl (Batı Felsefesinde ‘Erkek’ ve ‘Kadın’, çeviren: Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993, s. 7-8.

⁵³ Bkz. Walter Anderson, The Truth about the Truth: De-confusing and Re-constructing the Postmodern World. J.P. Tarcher, 1995, s. 80 vd..

⁵⁴ Jürgen Habermas, ‘İdeoloji’ Olarak Teknik ve Bilim, çeviren: Mustafa Tüzel, YKY; İstanbul 1993, s. 33 vd..

⁵⁵ Erickson, Postmodernizing the Faith: Evangelical Responses to the Challenge of Postmodernism, Grand Rapids, Baker 1998, s. 18.

⁵⁶ Aktaran Lawrence Cahoonet. Bkz. Lawrence Cahoonet, From Modernism to Postmodernism: An Anthology, Blackwell, Malden 1996, s. 379.

⁵⁷ Bkz. M. Foucault, The Subject of Power, Art After Modernism, yayına hazırlayan: B. Willes, New York 1984, s. 417 vd..

⁵⁸ Richard Rorty, Consequences of Pragmatism, s. 163.

bilgiyi-bilgi olmayandan, sanatı-sanat olmayandan, güzeli-çirkinden ayırt eden şaşmaz bir ölçü bulunmamaktadır.⁵⁹

Postmodernistlerin nesnelliği yadsıyan ve her türden sınıflamaya karşı çıkan anlayışları, kendi içinde (belli bir bağlamda) hakikatin birliği; ama buna rağmen paradoksal bir biçimde onun (farklı bağlamlarda) ifadesinin çokluğu düşüncesine yol açmaktadır. Bilgi olanı-bilgi olmayandan, doğruyu-doğru olmayandan, iyiyi-kötüden, güzeli-çirkinden, sanatı-sanat olmayandan ayırt eden ölçütün ya da ölçütlerin yadsınması, bilim, sanat, ahlak ve benzeri alanda sınırsız bir karmaşaya yol açacağı gibi, bu karmaşanın, felsefi açısından, neyin bilim olduğu, genç bilim insanlarına ideal olarak ne türden hedefler koyalım, onların iyi insan ve iyi birer bilim insanı olmaları için öğrenme-öğretme sürecinde ne türden etkinliklere önem verelim vb. türden bir dizi sorunlara yol açacağı ortadadır. Zira bilgi ile bilgi olmayan, doğru ile yanlış, iyi ile kötü, güzel ile çirkin arasında bir ayırım yoksa, bu her şey doğrudur ve eşit düzeyde geçerlidir anlamında yorumlanmaya açıktır. Nitekim, bilimin devletten ayrılması ve diğer etkinlikler karşısında onun meşruluğunun demokratik süreçlerle halka açılmak suretiyle belirlenmesini savunan ve bilimin egemenliğinin demokrasi için bir tehdit olduğunu ileri süren Feyerabend, mitoloji, astroloji, bilim, din gibi etkinliklerin eşit düzeyde hakikat değeri içerdiğini ima etmektedir.⁶⁰

e-) Bilgi Evrensel Değildir.

Gerçeklik, postmodernistlerce, bir parçasıyla, kültüre, dilsel yapılara ve bireylerin deneyimlerine bağımlı hale getirildiğinden, onlarca gerçeklik algısı, toplumdan topluma değiştiği gibi, aynı toplumda da zaman içerisinde sürekli gelişim ve değişime uğrar. Bu yüzden onlarca bilgi, ne dışsal ne de evrensel. Dolayısıyla, 'her, hiçbiri' gibi genel söylemlerden kaçınmak, ve 'bazı, daha çok, kimi zaman, sık sık' gibi kesinlikten ve evrensellikten kaçınan deyişleri kullanmak gerekir.⁶¹ Postmodernizmin, anılan düşüncesi sürekli eleştiriyi desteklemesi ve yeni açılımlara olanak vermesi bakımından felsefi açıdan oldukça yararlı sonuçlar verebilecek niteliktedir. Ancak bunu, postmodernistlerin savlarının aksine, gerçekliği ve doğruluğu görecelileştirmeden, evrenselliği yadsımadan yapmak, gerçekliği algılayışımızın, araçlarımız ve eleştirel mantığımız geliştikçe daha yetkinleştiğini ve yetkinleşmenin süreklilik içerdiğini işlemek zorunludur. Nitekim Einsteinci gerçeklik algısı Newtoncu gerçeklik algısıyla kıyaslandığında daha ileri bir noktadadır ve eleştirel bir mantığın ürünüdür; fakat bu, Newtoncu gerçeklik algısının tamamıyla yok olduğu anlamına gelmemektedir. Zira makro düzeyde halen Newtoncu gerçeklik algısı egemendir ve pek çok teknolojide Newtoncu gerçeklik algısı işe yaramaktadır ve kullanılmaktadır. Mikro düzeyde ortaya çıkmış olan Einsteinci gerçeklik algısı, mutlak zaman, mutlak mekan gibi kavramlara son vermiş ve bu kavramları görecelileştirmiş olsa da, halen içinde Newtoncu pek çok olgu barındırmaktadır. Anılan durumu, gerçeklik algısı açısından daha yalın hale getirmek için, Karl Popper'dan esinlendiğimiz bir örnek durum üzerinde durmakta yarar vardır: Gerçeklik algımızı, sürekli eleştiri ve sürekli gelişen araçlarla yetkinleştirmeye çalışıyoruz; aslında aradığımız, gerçekte (ideal) saat 12:00 iken 12:00'yi gösteren bir saat bulmaktır. Ancak, şu anki saatimiz, gerçekte saat 12 iken 11: 45'i gösteriyor olabilir. Kuşkusuz bu hiç saatin olmamasından daha iyidir; zira işimize yaramaktadır ve eksiklikler içerse de gerçeklikle bir biçimde ilişki içerisindedir. Söz gelimi, 15 dakikalık sapmaya sahip bir saatle randevuya gitmek, saatsizlik yüzünden hiç gidememekten daha iyidir. Gerçeklik algımızı, anılan örnekteki gibi yapılandırmak ve felsefi dizgeye bu şekilde yansıtma, hiç kuşkusuz postmodernistlerin onu görecelileştiren tutumlarından daha işlevseldir. Zira, anılan bakış açısı, hem gerçeklik algısındaki sürekli kalan unsurlara hem de değişime açık olan öğelere dikkat çekmekte ve gerçeklik algımızı, ona eleştirel bir bakışı aşılıyarak dinamikleştirmektedir.

f-) Odak Yoktur Ya da Çok-odaklılık Vardır.

Postmodernistlere göre, gerçeklik kavramına yaklaşırken odak kavramından da kaçınmak gerekir. Zira, onlarca Batı düşüncesi, ortaçağlarda her şeyi Tanrı odaklı, Rönesanstan, özellikle Descartes'tan itibaren ise, insan odaklı bir paradigmayla algılamaya çalışmıştır. Onlara göre, ne Tanrı ne de insan odak olabilir. Gerçek olumsuzluklara göre değişir ve kesin, evrensel, bütünüyle tanımlanabilir bir gerçeklik yoktur. Bu yüzden odaklılık ya da çok-odaklılıktan söz etmek daha doğrudur.⁶² Odaklılık

⁵⁹ Örneğin bkz. Roland Barthes, *From Work to Text: Art After Modernism*, New York 1974, s. 169 vd..

⁶⁰ Bkz. Paul Feyerabend, *Özgür Toplumda Bilim*, s. 107 vdd..

⁶¹ Bkz. Clive Beck, *Postmodernism, Pedagogy, and Philosophy of Education*, http://www.ed.uiuc.edu/EPS/PES-Yearbook/93_docs/BECK.HTM

⁶² Bu konuda analitik bir irdeleme için bkz. Dilek Doltaş, *Postmodernizm Modernizme Karşı*, s. 173 vdd..

düşüncesinin eleştirisi, postmodernizm içerisinde beraberinde aklın evrenselliği, bilginin evrenselliği ve kimi değerlerin genel geçerliliğinin reddine yol açmıştır. Postmodernistlerin, odak kavramına karşı çıkmaları ve odaksızlığı ya da çok-odaklılığı savunmaları, aslında görecelilik, çoğulculuk, çok-kültürlülük, yerellik anlayışlarıyla her türden ayrıma karşı duran bakış açılarının bir ürünüdür. Onlarca ne kadar çok kültür varsa o kadar çok odak vardır ve bunların hangisinin doğru olduğu gösterilemez. Bu sav, insan odaklılığı eleştirdiği için, özde insan odaklı-seküler düşünceyi örselemeyi eklemektedir ve aklın yerine duyguları, inançları, özlemsel düşünceleri yerleştirmeye ve onun alternatifleri olarak sunmaya olanak tanımaktadır. Nitekim postmodernistlerin anılan savı, dinsel düşünce içerisinde yansıma bulmuş, Tanrı odaklı düşünceler yeniden güncelleştirilmeye çalışılmıştır. Postmodernistlerin ileri sürdüğü gibi, insanın bütünlüğünü parçalamadan onun bütünlüğüne vurgu yapsak bile, bu vurgu yine insan odaklılığı zorunlu kılmaktadır. Çünkü, eleştirek ve yer yer ona güvenmekte zorlansak bile, en temel çıkış noktamız yine de kendi deneyimlerimiz ve insanlığın ortak deneyimlerine gönderme yapan kültürel-düşünsel mirasımızdır. Tanrı odaklılık gibi, bir bakış açısının çok odaklılık adına onanması ve insan odaklılık kadar geçerli olduğunun ima edilmesi, insanın kendine yabancılaşması ve kendi ürünlerini bir başka zemine yansıtması demektir.

Çok-odaklılığı felsefi bağlamına taşıdığımızda, bunun bilim kültürü açısından belli bir değer içerdiği yadsınmaz. Özellikle, sosyal bilimlerde, bireysel farklılık gibi seküler bir bağlamda ötekinin kavranması ve anlaşılmasında işe yarayabilir ve duyarlılığı geliştirebilir. Yine, duyguların, özlemsel düşünüşün, inançların, aklın verilerinin farklılığını göstermesi açısından da önemli sayılabilir. Ancak tüm bunlar sonuçta insan odaklıdır ve felsefe bu odağın dışına çıkıp seküler niteliğini yitirmemelidir. Aynı zamanda felsefe çok-odaklı bir bakış açısında hangi odağın, akıl-duygu-özlemsel düşünüş-inançlar vb- pratik yaşamda daha işler olduğunu, hangi odağın hangi amacımıza ve gereksinimimize yön verdiğini analitik çözümlenmelerle göstermelidir. Özellikle, nesnel dünyasını, insanı ya da toplumu anlamak ve açıklamak söz konusu olduğunda zorunlu olarak aklın ve bilimsel düşüncenin üstünlüğü gösterilmelidir. Bu açıdan insan odaklılıktan vazgeçmek, bilim ve felsefeden vazgeçmekle eşdeğerdir.

g-) Bilginin Dayandığı Sarsılmaz Bir Temel Yoktur.

Postmodernistlerin odak düşüncesine karşı çıkmaları, gerçekliği göreceli hale getirmeleri, doğal olarak onları 'temel' düşüncesini de yadsımaya itmiştir. Postmodernistlerin temelciliğe karşı çıkışları, bilgideki kesinliği yadsımaya dönüktür ve tüm bilgilerin F. W. Nietzsche'nin iddia ettiği gibi, "belli bir perspektifin ürünü olduğunu"⁶³ göstermeyi amaçlamaktadır. Nitekim Erickson şöyle demektedir:

"Bilgi kesin değildir; kuşku içermeyen temel ilkelerle dayandırılarak bilginin elde edilebileceğini savlayan temelcilik kesinlikle terk edilmelidir."⁶⁴

Aslında hem epistemolojik hem de ontolojik bağlamı olan temelcilik, insan düşüncesinde, varlığı anlamlandırmada ve ona ilişkin bilgiler oluşturmada bir çıkış noktası oluşturmaktadır. Söz gelimi ontolojik açıdan varlık kavramı, kendi özüne bir temel teşkil eder ve onu yadsıyarak varlık ve olgulardan söz etmek olanaksızdır. Ontolojik anlamda temelciliğin reddi, nihilizme yol açar. Aynı şey, a priori ve a posteriori nitelik taşıyan bilgiler için de geçerlidir. Nitekim geometriden söz edebilmek için bir takım aksiyomların kabulü zorunludur; aksi halde geometriden söz etmek olanaksızlaşacaktır. Yine, deneysel nitelikli bilgiler için, hem duyu verilerini işleyen, neden-sonuç ilişkisi kuran, birleştirme-ayırma işlemleri yapan ve duyu verilerini denetleyen aklın hem de doğrudan ya da dolaylı olarak dış dünyadan izlenimler veren duyuların, onları yetkinleştiren araçların ve deneysel sürecin doğru bilgi verdiği kabul edilmelidir. Ünlü filozof Bacon'un dile getirdiği çeşitli idoller, aklımızın ve duyu verilerimizin doğru veriler sağlamasını engelleyebilir; ama buna rağmen, yine de, yaşamımızı kurmak için, kimi temelleri, özellikle akli ve deneyimi temel almak zorunludur. Hiç kimse, duyu verilerinin bizi yanılttığı olgusuna dayanarak, gözlerinin gösterdiği arabayı yok sayıp kendisini arabanın önüne atmaz. Yine, hiç kimse aklın zorunlu bilgi sağlamadığı, bu nedenle neden-sonuç ilişkisinin zorunlu bir ilişki olamayacağı kuşkusuna dayanarak, arabanın direksiyonunu

⁶³ Bkz. Adam Blatner, Postmodernism: Frequently Asked Questions, <http://64.233.183.104/search?q=cache:TtSqddkZMgUJ:www.blatner.com/adam/level2/pmodfaq.htm+POSTMODERNISM:+FREQUENTLY+ASKED+QUESTIONS&hl=tr>

⁶⁴ Erickson, Postmodernizing the Faith: Evangelical Responses to the Challenge of Postmodernism, s. 18-19.

şarampolün olduğu tarafa doğru çevirmez.⁶⁵ Bugün sahip olduğumuz uygarlığın önde gelen yapıcı unsuru olan bilim de, bir takım temellerden hareket eder. Söz gelimi, evrenin araştırılmaya değer olduğu, evrende düzenin bulunduğu, nesnelere ve olaylar arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin bulunduğu ve bu ilişkilerin insan tarafından bilinebileceği gibi temeller, bilimin hareket zeminini oluştururlar. Bu temeller, birer inanç olarak nitelendirilseler bile, işe yaradıkları; işe yaradıklarının en önemli kanıtı ise, onun gözlemediğimiz sonuçlarıdır. Zira bilim, evrenin belli bir düzenlilik içinde olduğunu varsayar ve bu varsayımdan hareket ederek evrenin, evrende olup bitenlerin işleyişine ilişkin yasaları ortaya koymaya çalışır. Bu açıdan insanoğlu, matematikteki eksi sonsuz artı sonsuz kavramlarına dayanarak mantıksal açıdan temellerin sonsuzca geriye doğru götürebileceğini varsaysa bile, bir etkinlik ya da bir ürün ortaya koymak için belli çıkış noktaları, bir diğer deyişle, bazı temelleri kabul etmek zorundadır. Temelsiz, ne bilgi, ne inanç, ne bilim, ne de felsefe kurulabilir. Bu yüzden temelciliğin yadsınması, kendi içinde temelciliği yadsıyanın görüşünü de geçersiz kılar; zira temelsizlik de bir temeldir. Öte yandan, felsefe, hangi temellerin daha sağlam ve güvenilir olduğunu göstermek ve bireylerin yaşantılarını kurarken dayanacakları ilkeleri temellendirme konusunda onlara yol gösterici olmak zorundadır. Çünkü toplumsal açıdan bilime ve felsefeye yüklediğimiz en temel işlevlerden birisi budur.

h-) Her Türden Bilgi Yereldir.

Yerellik olgusu, gerçeğin kültürlere göre değişebileceği ve evrensel bir gerçekliğin bulunmadığı savının bir sonucudur. Bu sava göre, her kültürün kendine göre doğruları vardır. Yerelliğin savunulduğu bir düşünsel dünyada evrensel yerin olmayacağı tikellerin ön plana çıkartılacağı açıktır.⁶⁶ Nitekim postmodernistler, evrensellik savıyla aslında modernizmin, beyaz ırkın değerlerini dünyaya empoze ettiğini, kadını erkeğin algısına mahkum ettiğini⁶⁷, diğer kültürleri ise, evrensellik savıyla kendi bilgi ve değer anlayışını benimsemeye zorladıklarını söylerler ve bunun sömürünün bir aracı olarak kullanıldığını ifade ederler.⁶⁸ Yerelliğin gündeme getirilmesi, yerele duyarlılığı artırması, çok-kültürlülük, saygı, hoşgörü, farklılığın bilincinde olmak gibi olumlu değerler içermesi açısından belli açılardan olumlu olabilir. Bu açıdan yerelliğe vurgunun felsefi açıdan değeri yadsınamaz. Ancak, yerelliği, postmodernistlerin yaptığı gibi, evrenselin karşısına yerleştirmek ve evrenseli yadsımak, onu kutsamak ve her toplumu yerel otantikliği içersinde bırakmak, kimi durumlarda oldukça kötü sonuçlar doğurabilir. Söz gelimi, bilimsel yöntemden habersiz bir toplum, ‘*akan su pislik tutmaz*’ anlayışını kutsamış olabilir; yine, ‘*insan kurban etme*’ geleneğine ya da pek çok kadının ölmesine neden olan ‘*kadın sünnetine*’ yer verebilir. Tüm bu olgular, bilimin evrensel doğruları ve insani evrensel değerler yok sayılarak yerellik adına olumlu karşılanamaz. Bu, insan türünün kendine ve hemcinslerine karşı işlediği bağışlanamaz bir cinayet anlamına gelir. Postmodernizmin yerellik olgusuna aşırı vurgusu, postmodernizmin gelişmiş toplumlarda ortaya çıktığı düşünülürse, kapitalist toplumların, insan onuruna yaraşır bir yaşam kurmak için gerekli olan bilgi ve değerlere, bir diğer deyişle uygarlığın kazanımlarına gelişmemiş toplumların sahip olmasını engellemeyi amaçladıkları biçiminde de yorumlanabilir. Kuşkusuz böylesi bir yorum, kendi yerel değerlerini aklın ve bilimin ışığında eleştiriye tabi tutan gelişmemiş ya da gelişmekte olan toplumların gelişiminin önünün açılması, bunun ise onları, tüketim toplumu olmaktan kurtarıp üretime yöneltmesi ve böylece kapitalist toplumlar karşısında bir güç olmaları anlayışına karşı çıkan bir imayı birlikte getirmektedir. Ayrıca yerellik, alt-kültürleri önemseyen için, parçalayıcı ve ayrıştırıcı bir yapıyı gündeme getirmekte ve insanlığın bilimin süzgecinden geçirilmiş ortak bir kültür idealine doğru gitmesine ket vurmaktadır. Liberalizm ve demokrasi adına, geri yerel unsurların meşrulaştırılması, bu açıdan daima eleştiriye açıktır.

I-) Bilgi Yorumdan İbaredir.

⁶⁵ Neden-sonuç ilişkisinin zorunluluğunu yadsımanın doğuracağı olası eylemsel sonuçlar konusunda bkz. Hans Reichenbach, *Probability and Induction, An Introduction to Philosophical Inquiry*, ed.: J. M. Morgolis, Alfred A. Knof, New York 1978, s. 572 vd..

⁶⁶ Bkz. Clive Beck, *Postmodernism, Pedagogy, and Philosophy of Education*, http://www.ed.uiuc.edu/EPS/PES-Yearbook/93_docs/BECK.HTM

⁶⁷ Batı’da savunulan aklın erkek egemen olduğunu savunan ve bunu eleştiren bir anlayış için bkz. Genevieve Lloyd, *Erkek Akıl*, s. 7 vd..

⁶⁸ Bkz. S.Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, Due/Published, 1996, ss. 295 vd.; Bkz. Paul Feyerabend, *Akla Veda*, çeviren: E. Başer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s. 126-127.

Postmodernizmin temel ilkelerinden birisi de bilgiyi metne ve yoruma indirgemesidir. Zira onlarca, her şeyin göreceli olması, her şeyin değişebilirliği, her şeyin gidebilirliği veya farklı anlam ve yorumların ortaya çıkabilmesi için metinler üzerinde yapılacak yorumların büyük bir önemi vardır. Bu yüzden Postmodernistler, nesnel doğrunun yerine hermönötiğin (yorumbilim) doğrusunu koyarlar, dolayısıyla bu, aynı zamanda, nesnel bilgiyi reddederek onun yerine hermönetik bilgiyi koymak anlamına gelmektedir. Çünkü onlara göre, dünyada hiç bir şey dili aşamaz ve dil Rorty'nin deyişiyle, olumsuzluklara sahiptir.⁶⁹ Bu nedenle her şey özde bir metindir; ancak metnin anlamı, ne metinde, ne metnin olduğu bağlamda ne de metnin yazarındadır; anlam, okuyan kişide yani okuma etkinliğini gerçekleştiren öznededir. Dolayısıyla, metnin anlamı her okuyana göre değişir, yeniden şekillenir ve inşa edilir.⁷⁰ Bu yüzden onlara 'metnin anlamı nedir' sorusu yöneltildiğinde, yapı-bozumcu Derrida'nın ve ona uyanların 'hiçbir şey' karşılığını verdikleri, hiçbir sözün, dizgenin ya da söylemin nesnel bir anlamının bulunmadığını ileri sürdükleri görülür.⁷¹ Aynı anlayış, yeni-pragmatist postmodern düşünürlerde de görülür. Nitekim postmodernist yorumsamacılığı analitik bir biçimde çözümleneyen Dilek Doltaş onların yorumsamacı anlayışlarını şöyle özetlemektedir:

"Biçimi ve içeriği her ne olursa olsun, bir grup postmodern yazara göre, her metin sözcüklerden oluşur. Sözcükler de durağan, nesnel gerçekler olmadıkları için, ancak kendi oluşturdukları gerçeklerden, yani kendilerinden söz ederler. Okur, okuma eylemi sırasında, kendi belleğinde, onlara gerçeklik ve anlam kazandırır. Dolayısıyla sözcüklerin anlamları bir açıdan bakıldığında, öznel ve geçicidir. Anlamın meydana gelişi, okurun kişisel birikimi, özgeçmiş ve ruhsal durumu ile sözcüklerin ürünü olduğu söyleme ve onların kullandığı diğer metinlerin yüklemelerine (entertextual meaning) dayanır. Bu nedenle, bir grup postmodern düşünür-eleştirmene göre anlam ancak metinlerarası atıflar yoluyla geçici ve kişisel düzeyde belirlenir. Tzvetan Todorov ve Stanley Fish'in başını çektiği bu yeni pragmatist, postmodern eleştirmen grubunun 'metnin anlamı nedir?' sorusuna 'her şey ya da hiçbir şey' diye cevap verdiklerini söyler. Bir başka deyişle onlar için metin, psikolojide kullanılan ve her türlü anlamlandırmaya açık boş kağıt üzerindeki mürekkep lekesi (Rorşah testi) gibidir. Bu yaklaşımdaki eleştirmenler, anlam üretmede ağırlığı yazara ya da metne değil de okura ve söyleme verdiklerinden metnin yazarının da okur olduğunu öne sürerler. Onlara göre, metin önmetindir (pretext), onu kimin yazdığı hiç önemli değildir ve okur ondan, Pirandello'nun karakterleri gibi istediği anlamı çıkarır- yani metni okur yaratır. Postmodernistlerin anılan yorumsamacı söylemleri, Grenz'in de belirttiği gibi, yorumcu teorilerini dış dünyaya uygulamalarına neden olmuş ve bir metnin, her okuyucu tarafından farklı farklı okunacağı gibi, gerçeklik de, gerçeklik ile ilişki içerisine giren her bilinç tarafından farklı farklı 'okunacaktır', kısacası dünyanın tek bir anlamı yoktur anlayışına ulaşmalarına neden olmuştur."⁷²

Metni, kimi postmodernistlerin yaptığı gibi, Rorşah testine döndürmek ve anlamı, metin, metnin bağlamı ve metnin inşa edildiği kültürel ortamın dışında, salt onu okuyan öznedede aramak, metni, metnin yazarını ve metnin bağlamını yok saymak anlamına gelmektedir. Bu yok sayma, özellikle, anakronizme neden olması, okuyucunun metne, orada olmayan unsurları yansıtmaya gibi olumsuz sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Sosyal bilimlerde sürecinde, aşırıya giden kimi postmodernistlerin ileri sürdüğü gibi, bir bilim insanının kullandığı materyallerin, sözcüklerin, cümlelerin ve metinlerin Rorşah testi gibi olduğunu savlamak, hem bilim insanları arasında iletişimi olanaksızlaştırıcı hem de her şeyin her anlama geldiğini çağırıcı niteliktedir. Kuşkusuz, metnin yorumunda metni yorumlayan öznenin birikimini ve payını yadsımak oldukça zordur; fakat buna dayanarak metnin anlamını özneye indirgemek felsefi açıdan kabul edilemeyecek bir tutumdur. Zira bir metindeki bilgi, adalet, yasa, kuram vb. terimleri, kimi postmodernistlerin savunduğu gibi 'b-i-l-g-i' 'a-d-a-l-e-t', 'y-a-s-a', 'k-u-r-a-m' gibi salt harflere indirgemek ve okuyucuya göre her anlama gelebileceğini söylemek, bilimsel dizgelerin özsel anlamdan yoksun olduğunu ileri sürmekle eşdeğerdir. Bu aynı zamanda, postmodern söylemin de özsel bir anlamının bulunmadığını ima etmektedir.

Postmodernizmde dile gelen kimi anlayışları irdeleyen çözümlenmemizin de gösterdiği gibi, postmodern söylem aslında, bilim ve felsefe yapmaya olanak vermemekte, tüm insansal etkinlikleri aynı kefeye koymakta, aralarındaki farkı yok etmekte, kısacası tüm düşünsel etkinlikleri bir tür yoruma ve kendinde anlamın olmayan bir kurgusal edebiyata dönüştürmektedir. Daha da önemlisi,

⁶⁹ Bkz. Richard Rorty, Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma, s. 23 vd..

⁷⁰ Bkz. Walter Benn, Michaels, Reader-Response Criticism, The Johns Hopkins Press, 1980, s. 164 vd.; Ernest Gellner, Postmodernizm İslam ve Us, çeviren: Bülent Peker, Ümit Yayınları, Ankara 1994, s. 43 vd..

⁷¹ Bkz. Jacques Derrida, Writing and Difference, çeviren: A. Bass, London 1978, s. 197 vd..

⁷² Dilek Doltaş, Postmodernizm, Aporia ve Logos, s. 189 vd..

tüm söylemlerin kendi kurgusu için de geçerli olduğunu görmemektedir. Eğer postmodern söylem doğruysa, bu postmodern söylem için de geçerli olacaktır. Yani kendisi de öznel, yorumsal ve özsel anlamdan yoksun kurgusal bir konuşmadan ibaret olacaktır. Daha da önemlisi kimi söylemleri kendisiyle çelişmektedir. Söz gelimi evrenselliğin olmadığını, yerelliğin olduğunu dile getirirken aslında anılan savı evrensel kılmaktadır vb.. Postmodern söylem, felsefe yapmanın etiğini hiçe saydığı için kimi düşünürler onun felsefe olup olmadığını bile sorgulanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim Benton ve Craib şöyle demektedir:

“Postmodernizm daha ileriye gider ve bilginin temellerini bulma ve oluşturma girişiminden tamamen vazgeçer; bu yüzden, ona bir felsefe olarak bakmamız gerekip gerekmediği sorulabilir.”⁷³

Postmodernizmin modern bilimin ontolojik ve epistemolojik temellerine yönelttiği eleştirilerin belli bir yankı uyandırdığı ve kimilerince bu eleştirilerden yola çıkılarak yeni bir bilim çerçevesi çizilmeye çalışıldığı görülür. Böylesi ilginç bir denemeyi Doğan Özlem’in yapıtlarında görmek olasıdır. O modern bilimin dayanaklarının eleştirisinden yola çıkarak bilim için yeni bir çerçeve çizmeye çalışmaktadır. Bu yeni çerçevenin köşe taşları ona göre şunlar olmalıdır:

“1- Gerçeklik karmaşıktır; onda çeşitlilik, karşılıklı etkileşim, özgüllük ağır basar.

2- Gerçeklik hiyerarşik değil heterarşıktır; onda birbirine bağlı olmayan birden fazla düzen olabilir.

3- Gerçekliğin holistik ve harmonik bir yapısı yoktur.

4- Gerçekliğe mekanizm hakim değildir; o mekanik bir bütünlük halinde ele alınmaz.

5- Gelecek belirsizdir; dolayısıyla bilim önceden bilme, önceden söyleme imkanına sahip değildir.

6- Doğrudan nedensellik, yani her nedenin bir sonuç doğurduğunu ifade eden tek yönlü bir nedensellik yoktur. Sadece karşılıklı etkileşim vardır.

7- Gözlemci belli bir perspektife sahiptir; dolayısıyla o incelediği olaya veya olguya filen katılır; gözlemciyi gözlenenenden ayıran bir mesafe yoktur.

8- Nesnellik diye bir şey yoktur; sadece perspektife bağımlı nesnelere hakkında söz etme diye bir şey vardır; bir şey yalnızca, ona bakılan yerden görüldüğü kadarıyla bilinebilir.

9- Tümel/mükemmel/saltık bilgi yoktur.

10- Özne-merkezcilik terk edilmelidir; çünkü öznenin kendisi esasında öznel arsası bir ortamda var olabilir.

11- Bilgi gerçekliğe tekabül eden, öznenin bireysel çabasıyla ortaya çıkarılan bir şey değildir; o öznelarasılık ortamında birlikte oluşturulan ve tarihsel olarak hep değişen bir şeydir.

12- Tarih ve toplum dünyasından bağımsız değişken yoktur; her şey birbirine bağımlıdır; tüm değişkenler bağımlıdır.

13- Sosyal hayatın bilgisi, zorunlu olarak öznelarasıdır.

14- Sosyal hayatın bilgisi, belirtilen tüm bu hususlara bağlı olarak, ancak ve sadece yorumdur”⁷⁴

4. Sonuç ve Değerlendirme:

Postmodernizmin modern bilimin ontolojik ve epistemolojik temellerine yönelttiği eleştirileri bütünüyle göz ardı etmek ve değersiz olduklarını söylemek oldukça zordur. Ancak eleştiriler, sanki septik bir tutumla, her şeyi yıkmaya yönelmiş gibi bir izlenim uyandırmakta ve bilimin statüsünü sarsmayı amaçlamaktadır. Hatta kimi eleştirilerin, postmodern söylemin kendisinin de altını oyduğunu ve daha da önemlisi felsefe yapma etiğini hiçe saydığını söylemek olasıdır. Eğer, doğru ve yanlış, iyi ve kötü, gerçek-gerçekdışı vb yoksa, bilim yapmaya olanak olmadığı gibi felsefe yapmaya da olanak yok demektir. Postmodern eleştirilerden yola çıkılarak önerilen yeni bilim anlayışı da aslında sıkıntılıdır. Her şeyden önce oldukça ılımlı görünen bu bilim paradigmasının, modern bilim paradigmasının bir aşılması olarak görülemeyeceğini kaydetmek gerekir. Çünkü bizi metafizik çağa, mistik düşünceye ve bu türden bir evren kurgusuna geri çekebilecek kimi özellikler içermekte ve modern bilimin tüm kazanımlarını altüst edebilecek çok radikal sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Modern bilim paradigmasının kimi öğeleri elbette eleştiriye açıktır ve üzerinde eleştirel açıdan düşünmeyi gerektirmektedir. Ancak bu eleştirel düşünme, dogmatizme kapı aralamama amaçlı olarak yapılmamalı, geriye gidişin ününe engeller koymayı başaracak alt yapı ve üst yapıları hesaba katmalıdır. Ne var ki, postmodern eleştirilerden esinlenen yeni bilim paradigmasını savunanlar, öyle görünüyor ki, bu türden bir duyarlılıkla hareket etmemektedir. Onların tutumu neoliberal dünyanın ve

⁷³ Ted Benton-Ian Craib, Sosyal Bilim Felsefesi, s. 213.

⁷⁴ Doğan Özlem, “Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler”. Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Metis Yayınları, İstanbul 2001, s. 61.

liberql demokrasinin sloganı olan “her şey gider” anlayışına odaklı gibi görünmektedir. Bunu görebilmek için, yeni diye sunulan bilim paradigmasının sonucuna gönderme yapan, gerçekliğin bütüncül-nesnel bir resminin ortaya konamayacağı, nesnelliğin olmadığı, bu yüzden her türden inancın ve sanının bilime dahil edilebileceği ya da en az bilimle aynı statüde konumlandırılabilceği, bilimin öznelarasılıkla kültüre gömülü olduğu, bilginin gerçeklikle doğrudan test edilebilir bir bağıının olmadığı, mekanik evren kurgusunun işlemediği ve bu yüzden geleceğin kestirilemeyeceği, sosyal bilimlerin öznel yorumlara indirgenebileceği, nesnel dünyasının karmaşık yapısına vurgu yaparak bilinemezciği ima etmesi, özne-nesne ayrımını yok sayması gibi durumlar üzerinde bir parça düşünmek yeterlidir. Daha da vahim olan, postmodern eleştirilerden temel alan yeni bilim paradigmasının, gerçekliğı ve doğruluğu öznelleştirilmesi ve göreceli bir perspektifin savunuculuğunu yapmasıdır. Kuşkusuz böylesi bir bilim anlayışı, bilgiyle değeri, bilgiyle inancı birbirine karıştırmakta, bilim, felsefe, sanat, din gibi gerçekliğe farklı yaklaşan etkinlikler arasında önemli bir fark bırakmamaktadır. Ayrıca bilgidaki sınanabilirlik niteliğini örselediği, özne-nesne ayrımını yadsıyarak, hipotezleri ve teorilerden çıkarsanan öndeyileri sınamada temel oluşturan uygunluk kuramını bir kenara ittiği için, doğrular çokluğu paradoksuna yol açmaktadır. Aynı durum kuramların eşölçülemezliğı savı için de geçerlidir. Bu durumda, metafizik olanı bilimin dışında bırakmaya olanak kalmayacağı gibi, metafizik olan açıklamaların bilimsel açıklamalarla eş değerde toplumun kabulüne sunulmak isteneceği ortadadır. Çünkü, çoğulcu ve göreceli perspektif gereği, hepsi hakikat içermektedir. Bu durum, modern bilimle biçimlenen din-bilim, din-felsefe, bilim-felsefe ilişkisini tersine döndürmekte, kuantum fiziğinden destek alan kimi düşünürlerin, bilimi metafiziğin ve mistik düşüncelerin hizmetine sokma çabası içerisine girmelerine yol açmaktadır. Postmodern bir bilim anlayışını savunduğu anlaşılan Paul Feyerabend’in, bir toplumda, liberal demokrasinin zorunlu bir sonucu olarak, din, bilim, büyü, akupunktur, sihir ve benzerinin eşit düzeyde yaşama hakkının olduğunu, hatta okullarda, hepsinin eşit düzeyde öğretilmesi gerektiğini savunması, yeni bilim paradigmasının ne türden sonuçlar doğuracağını göstermesi açısından oldukça anlamlı olsa gerektir.